Податок на доходи фізичних осіб: проблеми зростання рівня доходів та платоспроможності громадян

А.Славкова
ст. викладач кафедри фінансів
Київського національного економічного університету

Напевне в Україні немає жодного громадянина, який був би задоволений існуючою системою оподаткування своїх доходів. Це пов'язано не стільки з величиною ставок оподаткування (які в окремих країнах, скажімо, Данії, Швеції, Норвегії та інших, значно перевищують українські), скільки зі ставленням держави до платників податків: в свідомості представників державного управлінського апарату ще не ствердилось переконання, що бюрократичний апарат утримується за рахунок коштів платників, а тому його діяльність повинна бути спрямована на задоволення економічних, культурних та соціальних потреб громадян.

Проблеми оподаткування доходів фізичних осіб останнім часом розглядалися в публікаціях таких авторів як Бицюра Ю., Бєляєв В., Коляда Т., Тропіна В., Скрипник А. та ін. При цьому основна увага приділялася аналізу змісту прийнятого Закону «Про податок з доходів фізичних осіб» з точки зору його відповідності науковим принципам побудови податкової системи, оподаткуванню процентних доходів за депозитами населення в банках, прогнозуванню виконання доходної частини Бюджету-2004 тощо. Разом з тим, враховуючи те, що запроваджена з 1 січня 2004 р. Законом «Про податок на доходи фізичних осіб» система оподаткування доходів фізичних осіб є відносно новою для України та має лише піврічну історію існування, актуальним, на наш погляд, є дослідження ключових моментів введення податку на доходи фізичних осіб та виявлення проблем, які впливають на зростання рівня доходів громадян та їх платоспроможність.

Прибутковий податок посідає особливе місце в системі оподаткування. Перш за все, цей прямий податок є базовим елементом демократії як способу організації суспільного життя (в США, наприклад, індивідуальний прибутковий податок складає понад 40% до загальної суми податкових надходжень країни [4]). В Україні прибутковий податок з громадян в період з 1994 по 2003 рік мав стійку тенденцію до зростання. Так, якщо в 1994 р. він становив 7% в податковій системі країни, в 2001 р. – 15,8%, то в 2003 р. уже 24,9% [4; 5].

Попри те, що податкова дисципліна і рівень прозорості економіки в нашій державі далекі від стандартів старих демократій, прибутковий податок з громадян з року в рік ставав все більш вагомою складовою зведеного бюджету держави. Так, в 2000 р. в бюджет мобілізовано 6377,7 млн. грн. прибуткового податку, в 2001 р. – 8774,9 млн. грн., в 2002 р. – 10823,9 млн. грн., а в 2003 р. вже 13521,3 млн. грн. [5; 6]. Причому, надходження прибуткового податку є найбільш прогнозованими і стабільними.

В доходах місцевих бюджетів суми прибуткового податку складають від 25 до 60%, що істотно впливає на утримання бюджетної сфери багатьох міст і районів України [3].

Прибутковий податок з громадян був введений в незалежній Україні Декретом Кабінету Міністрів України від 26 грудня 1992 року [2] (далі – Декрет). На протязі останніх років невиправдано низький неоподатковуваний мінімум (17 грн.) і прогресивне податкове навантаження на доходи неодноразово були предметом і дискусій, і гострої критики. Встановлений порядок оподаткування пригнічував зростання показників, які визначають платоспроможність одного з головних суб’єктів економіки – населення. Заробітна плата зростала нижчими темпами, ніж зростання податку з неї. Водночас відносне скорочення матеріальної забезпеченості населення скорочувало і попит, що виступало додатковим фактором зменшення виробництва.

Прийнятий 22 травня 2003 року Закон України «Про податок з доходів фізичних осіб» (далі – Закон) безумовно став революційним кроком на шляху

удосконалення податкового законодавства. Беззаперечними є створення умов для самостійного розв’язання працездатним населенням проблеми підвищення власного добробуту та збалансування попиту і пропозиції на ринку праці; стимулювання трудової діяльності шляхом збільшення рівня заробітної плати при зменшенні рівня податкового навантаження; забезпечення умов та стимулів для легалізації доходів; подолання бідності. Даний Закон містить чимало новацій, які без перебільшення стосуються кожного громадянина. Передусім, йдеться про зниження податкового тиску шляхом зміни ставок оподаткування доходів найманих працівників. З 1 січня 2004 р. до 31 грудня 2006 р. основну ставку податку з доходів фізичних осіб встановлено на рівні 13% незалежно від розміру та місця отримання доходу. З 1 січня 2007 р. ця ставка становитиме 15% [1].

Відповідно до нового Закону, дохід – це сума будь-яких коштів, вартість матеріального і нематеріального майна, інших активів, які мають вартість, зокрема цінних паперів або деривативів, одержаних платником податку у власність або нарахованих на його користь, або придбаних незаконним шляхом у випадках, визначених цим Законом, протягом відповідного звітного податкового періоду з різних джерел як на території України, так і за її межами [1].

При нарахуванні доходів у вигляді заробітної плати об'єкт оподаткування визначається як нарахована сума такої заробітної плати, зменшена на суму збору до Пенсійного фонду України або внесків до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, які відповідно закону справляються за рахунок доходу найманої особи. Тобто сума доходу зменшується на утримання до пенсійного фонду (1 або 2 %), внесків до фонду страхування на випадок безробіття (0,5%) і до фонду страхування на випадок тимчасової втрати працездатності (0,5 %).

Згідно Закону вводиться податкова соціальна пільга, що застосовується до доходу, одержаного платником податку як заробітна плата протягом звітного податкового місяця, якщо його розмір не перевищує суми місячного

мінімального прожиткового рівня для працездатної особи, встановленої на 1 січня звітного податкового року, помноженої на 1,4 та закругленої до найближчих 10 гривень. З урахуванням перехідних положень в 2004 р. розмір податкової соціальної пільги встановлений у розмірі 30 відсотків суми мінімальної зарплати [1].

Важливою особливістю нового Закону є встановлення права платника податку на податковий кредит за наслідками звітного податкового року, який є сумою витрат, фактично понесених платником податку у зв'язку з придбанням товарів (робіт, послуг) у резидентів – фізичних або юридичних осіб протягом звітного року (крім витрат на сплату податку на додану вартість та акцизного збору). На суму податкового кредиту дозволяється зменшення суми загального річного оподатковуваного доходу. Підстави для нарахування податкового кредиту із зазначенням конкретних сум відображаються у річній податковій декларації.

Для порівняльного аналізу зміни рівня податкового навантаження за Декретом та Законом нами були використані показники мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму, середньомісячної заробітної плати та рівня доходу для надання соціальної пільги.

Таблиця 1.

Податок на доходи фізичних осіб (одержаних як заробітна плата)

Рівень доходу (одержаний як заробітна плата) (грн.)	**За Декретом КМУ**		**За Законом**			Різниця податкового навантаження (гр.3 – гр.6)
	Сума податку (грн.)	Питома вага в доходах платника (%)	Соціальна пільга	Сума податку (грн.)	Питома вага в доходах платника (%)	
гр.1	гр.2	гр.3	гр.4	гр.5	гр.6	гр.7
205	26,55	12,95	+	18,12	8,80	4,15
250	35,55	14,22	+	23,85	9,54	4,68

300	45,55	15,18	+	30,22	10,07	5,11
365	58,55	16,04	+	38,51	10,55	5,49
376	60,75	16,16	+	39,91	10,61	5,55
469	79,35	16,92	+	51,15	10,91	6,01
510	87,55	17,17	+	56,98	11,12	6,05
525	90,55	17,25	-	66,89	12,74	4,51
850	155,55	18,30	-	108,29	12,74	5,56
1000	185,55	18,55	-	127,40	12,74	5,81

Джерело: Розраховано за даними [1; 2]

Розрахунки свідчать, що для всіх громадян – платників податків зменшення податкового навантаження є досить відчутним. Так, в 2002 року середньомісячна заробітна плата становила 376 грн. [6]. За прогресивною шкалою оподаткування на неї щомісяця нараховувалось 60,75 грн. прибуткового податку. За умови дії фіксованої 13% ставки на дану суму зарплати нарахування становили б 39,91 грн., тобто на 20,84 грн. менше. В 2003 році середньомісячна заробітна плата становила 469 грн., отже, за ставкою 13% на неї нараховувалось би 51,15 - на 28,16 менше, ніж за прогресивною шкалою. У І кварталі 2004 р. середньомісячна заробітна плата дорівнювала 524,86 грн., що на 43,8% перевищує рівень прожиткового мінімуму для працездатних осіб (365 грн.) та на 28,9% відповідний показник у цьому ж періоді 2003 р. [7]. За Законом з цієї суми (525 грн.) сплачується податок у розмірі 66,89 грн., що на 23,66 грн. менше, ніж за прогресивною шкалою Декрету.

За останні роки спостерігається позитивна тенденція до зростання заробітної плати населення. Основними чинниками можна вважати досягнення макроекономічної стабільності, що характеризується відносно низькими темпами інфляції (у 2001 р. - 6,1%, у 2002 р. спостерігалася дефляція 0,6%, у 2002 р. рівень інфляції становив 8,2%) і стрімким економічним зростанням: у 2001 р. ВВП зріс на 9,1%, у 2002 – на 4,2%, у 2003 – на 8,5% [7].

У І кварталі 2004 р. номінальні доходи населення збільшились на 18,9%. порівняно з аналогічним періодом 2003 р. Наявні доходи, які можуть бути використані населенням на придбання товарів та послуг, збільшились на 22,9%, а реальні наявні, визначені з урахуванням цінового фактора, – на 14,7%. У квітні 2004 р. порівняно з березнем номінальні доходи населення збільшились на 10,8%, а наявні та реальні наявні відповідно – на 12% та 11,3%. Наявні доходи у розрахунку на одну особу за квітень 2004 р. становили 299,2 грн. проти 265,7 грн. за березень [7].

Реальна заробітна плата найманих працівників (без урахування найманих працівників малих підприємств та у фізичних осіб, зайнятих підприємницькою діяльністю) у квітні 2004 р. порівняно з квітнем 2003 р. – збільшилась на 28,8% [7]. Очевидно, що на позитивну динаміку реальної заробітної плати та номінальних доходів населення поряд з іншими факторами вплинуло і зменшення ставки податку з доходів фізичних осіб до 13%. Відповідно зросла й платоспроможність громадян: витрати населення за І квартал 2004 р. порівняно з аналогічним періодом 2003 р. збільшились на 18,2% [7].

Проте збільшення рівня оплати праці було неоднорідним за різними видами економічної діяльності (на прикладі даних 2003 р.), про що свідчать дані таблиці 2.

Таблиця 2.

Середньомісячна заробітна плата за видами економічної діяльності [7]

Вид економічної діяльності	Середньомісячна заробітна плата в розрахунку на одного штатного працівника		
	грн.	у % до	
		2002 р.	середнього рівня по економіці
Всього	**462,27**	**122,8**	**100,0**

Сільське господарство та пов’язані з ним послуги	210,10	118,2	45,4
Лісове господарство та пов’язані з ним послуги	350,38	129,2	75,8
Рибне господарство	290,61	120,3	62,9
Промисловість	591,15	121,9	127,9
Будівництво	546,29	127,8	118,2
Оптова й роздрібна торгівля	393,66	119,1	85,2
Готелі та ресторани	339,56	118,7	73,5
Транспорт і зв’язок	685,00	119,7	148,2
наземний	632,96	122,9	136,9
водний	761,58	123,4	164,7
авіаційний	856,61	122,0	185,3
допоміжні транспортні послуги	851,06	116,6	184,1
пошта та зв’язок	547,46	116,7	118,4
Фінансова діяльність	1051,15	107,7	227,4
Операції з нерухомістю, здавання під найом та послуги юридичним особам	526,81	120,5	114,0
Державне управління	576,91	116,5	124,8
Освіта	340,45	127,3	73,6
Охорона здоров’я та соціальна допомога	278,98	124,8	60,4
Колективні, громадські та особисті послуги	298,74	121,2	64,6

Примітка: дані таблиці охоплюють найманих працівників підприємств, установ, організацій, крім малих підприємств, визначених за статистичним критерієм, а також зайнятих у фізичних осіб – суб’єктів підприємницької діяльності.

Найбільш оплачуваними залишаються працівники авіаційного транспорту, зайняті допоміжними транспортними послугами, а також працівники фінансових установ, де рівень заробітної плати в 1,8–2,3 рази перевищує середній по економіці. Заробітна плата працівників сільського, рибного господарства, охорони здоров'я та соціальної допомоги, сфери відпочинку, розваг, культури та спорту не перевищує 65% від середнього в цілому по економіці. Причому в сільському господарстві залишається найнижча заробітна плата – 45,4% від середнього рівня по економіці. Зарплата в промисловості майже утричі вища, ніж у сільському господарстві, та майже вдвічі більша, ніж у галузях, що переважно фінансуються за рахунок бюджету.

Крім того, зберігається високий ступінь диференціації регіонів за рівнем оплати (на прикладі даних 2003 р.), про що свідчать дані таблиці 3.

Таблиця 3.

Середньомісячна заробітна плата у територіальному розрізі [7]

Вид економічної діяльності	Середньомісячна заробітна плата в розрахунку на одного штатного працівника		
	грн.	у % до	
		2002 р.	середнього рівня по економіці
Україна	**462,27**	**122,8**	**100,0**
Автономна Республіка Крим	433,13	120,8	93,7
Вінницька	333,52	125,7	72,1
Волинська	318,82	125,9	69,0
Дніпропетровська	526,08	120,2	113,8
Донецька	550,04	121,8	119,0
Житомирська	333,84	124,4	72,2
Закарпатська	378,61	128,4	81,9

Запорізька	541,33	121,7	117,1
Івано-Франківська	401,69	126,3	86,9
Київська	470,31	124,4	101,7
Кіровоградська	352,58	125,2	76,3
Луганська	473,54	120,4	102,4
Львівська	419,14	123,5	90,7
Миколаївська	470,40	118,1	101,8
Одеська	454,30	119,8	98,3
Полтавська	436,72	123,5	94,5
Рівненська	390,49	125,0	84,5
Сумська	379,48	123,8	82,1
Тернопільська	304,18	128,3	65,8
Харківська	454,58	122,7	98,3
Херсонська	355,71	123,0	76,9
Хмельницька	322,69	125,1	69,8
Черкаська	350,39	126,9	75,8
Чернівецька	344,05	126,9	74,4
Чернігівська	342,25	123,5	74,0
м.Київ	760,77	118,3	164,6
м.Севастополь	486,35	124,3	105,2

Примітка: дані таблиці охоплюють найманих працівників підприємств, установ, організацій, крім малих підприємств, визначених за статистичним критерієм, а також зайнятих у фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності.

Так, заробітна плата працюючих у Тернопільській області була на 34,2% менше середнього показника по країні, а найбільший її рівень (760,77 грн.) у місті Києві. Середня заробітна плата працівників Дніпропетровської, Запорізької та Донецької областей на 13,8%–19,0% перевищувала цей показник у цілому по країні.

Розбіжність у рівнях оплати праці може призвести до зменшення відносної платоспроможності працівників бюджетних та інших низькооплачуваних секторів економіки, що додасть ще більшої диференціації населення за доходами залежно від місця проживання і виду діяльності.

Виходячи з викладених вище міркувань можна зробити наступні висновки:

1. Якщо не брати до уваги концептуальні положення Закону щодо яких дискусії у політичних, бізнесових та громадських колах не вщухають і нині, то він заслуговує на досить високу оцінку. З-поміж найголовніших позитивних аргументів введення Закону – зменшення податкового тиску на громадян, наближення діяльності податкових органів до потреб пересічних громадян, спрощення податкової звітності, запровадження фіксованої шкали оподаткування.
2. Важливим напрямом удосконалення стало чітке визначення складу валових доходів та виключень з них; визначення переліку витрат, на які платник податку має право зменшити свій оподатковуваний річний дохід. Такими витратами можуть бути витрати на навчання або лікування платника податку чи членів його сім'ї, витрати на додаткове пенсійне страхування тощо. Все це позитивно впливає на поступове збільшення як сукупного річного доходу громадян, так і на підвищення рівня їх платоспроможності.
3. Разом з тим, при внесенні пропозицій щодо удосконалення Закону, слід звернути увагу на існуючу диференціацію рівня заробітної плати як у розрізі видів економічної діяльності, так і у регіональному розрізі.

Список використаної літератури

1. Закон України «Про податок з доходів фізичних осіб» від 22 травня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 37.
2. Декрет Кабінету Міністрів України «Про прибутковий податок з громадян» від 26 грудня 1992 р. № 13-92. зі змінами та доповненнями // Галицькі контракти. – 1998. – № 11.

3. Бондаренко Г.І., Данілов О.Д. та інші. Оподаткування фізичних осіб: Навч. посібник. – Ірпінь: Академія ДПС України, 2001 р.
4. Федосов В., Опарін В., Льовочкін С. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: Монографія / За наук. Ред. В.Федосова. – К.:КНЕУ, 2002 р.
5. Звіт про виконання Зведеного бюджету України за 2003 рік / Міністерство фінансів України, 2004 р.
6. Статистичний щорічник України за 2002 р. – К.: Видавництво «Консультант», 2003 р.
7. Дані Державного комітету статистики України – http://www.ukrstat.gov.ua/